

Spremembe v razporeditvi lastnine in moči kot posledica sprememb v družbenoekonomskem sistemu

Alenka Žnidaršič Kranjc*

Že več let smo v gospodarski in družbeni krizi. Pred šestimi leti smo sprejeli celovit Dolgoročni program gospodarske stabilizacije, ki pa se ni uresničil.¹ Zato smo začeli s pripravo sprememb Ustave in sprejeli amandmaje k Ustavi SFRJ v letu 1988. Čeprav so le-ti napovedali korenite spremembe, so bile le-te, vsaj v gospodarstvu, omogočene šele s sprejetjem Zakona o podjetjih. Bolj kot spreminjanje organizacij združenega dela v podjetja, ki je bilo predvsem zaradi kratkega roka, določenega za ta preoblikovanja, več ali manj formalna,² vplivajo na spremenjene okvire gospodarjenja v podjetjih in v družbi kot celoti predvsem spremenjena merila gospodarjenja v podjetju (dobiček naj nadomesti dohodek kot temeljni smoter gospodarjenja v našem podjetju), omogočene so nove oblike podjetij (mešano, delničarsko), povezovanje podjetij na podlagi kapitala, predvsem pa možnost prodaje družbene lastnine.³ Z navedenimi spremembami se namreč spreminjajo temeljne značilnosti našega družbenoekonomskega sistema. To pa dejansko pomeni, da prehaja razvojni družbenoekonomski sistem — socialistični samoupravni — v drugega. S tem pa se postavljajo vprašanja:

1. ali pomenijo uzakonjene spremembe dejansko spreminjanje socialističnega samoupravnega družbenoekonomskega sistema v nek nov sistem — in kakšen;

2. ali je sploh mogoč prehod iz enega družbenoekonomskega sistema v drugega po razvojni poti, kako in kdaj;

3. kateri predpogoji morajo biti izpolnjeni, da bo ta prehod tudi pri nas potekal razvojno, in kakšne bodo posledice v primeru, če teh predpogojev ne bomo mogli zagotoviti;

4. do kakšnih negativnih pojavov v gospodarstvu in v zvezi z njim je že in bo še prišlo, ob zastavljenem pristopu k spremembam družbenoekonomskega sistema in kakšne so posledice?

1. Preoblikovanje »Socialističnega samoupravnega« v nov — »naš družbenoekonomski sistem

Kaj dejansko pomenijo prikazane zakonske spremembe za vsebinsko spremembo našega družbenoekonomskega sistema, pove že sama

* Alenka Žnidaršič Kranjc, diplomirana ekonomistka, magister poslovno organizacijskih znanosti, raziskovalna sodelavka, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana.

¹ Žarković D. s. 762-770.

² Žnidaršič Kranjc, A., s. 23.

³ Zakon o prometu družbene lastnine.

sprememba izrazoslovja v strokovnih razpravah in člankih. Ne le, da je nesprejemljivo pisanje o organizacijah združenega dela — čeprav jih amandmaji k ustavi še vedno opredeljujejo kot oblike združevanja dela in sredstev pri nas,⁴ temveč so iz tega kot tudi iz dnevnega časopisja v celoti umaknili vsako razmišljanje o socialističnem samoupravnem družbenoekonomskem sistemu, ki je ocenjeno kot zastarelo, in je nadomeščeno z »našim«. Kaj pa se skriva za tem pojmom?

Da bi lahko odgovorili na vprašanje, je nujno opredeliti temeljne značilnosti socialističnega samoupravnega družbenega sistema. Te značilnosti so:

1. družbena lastnina nad proizvodnimi sredstvi,

2. delavsko in družbeno samoupravljanje kot temeljni proizvodni odnos, ki naj zagotavlja delitev v skladu s kakovostjo in količino dela.

3. zavestno usmerjanje gospodarskih dejavnosti, ki zajema poleg delovanja tržnega mehanizma tudi družbeno načrtovanje ter dohodek kot motiv gospodarske aktivnosti.⁵ Pri tem pa planško-tržni mehanizem ne smemo več obravnavati kot značilnost le tega sistema, saj je v podobnih oblikah lasten tudi gospodarskim sistemom razvitih držav (kapitalističnega tipa).

Spremembe v zakonodaji — predvsem Zakon o podjetjih in Zakon o prometu družbenega kapitala — so v celoti spremenile temeljne lastnosti, ki jih opredeljujemo kot značilnosti socialističnega samoupravnega družbenoekonomskega sistema in sicer:

1. omogočajo prehod družbene v privatno lastnino in v lastnino pravnih in fizičnih oseb iz tujine; čeprav je v danem trenutku družbena lastnina še vedno prevladujoča oblika lastnine, pa to ne bo nujno tudi v prihodnosti;

— ni zavarovan obstoječ absolutni nivo družbene lastnine; niso izpolnjeni pogoji, da bi se obstoječa masa družbene lastnine ohranjala in da bi privatna in tuja lastnina proizvodnih sredstev postajali le dodatna nova vrednost proizvodnih sredstev.

O spremembi družbenoekonomskega sistema glede na lastnino nad proizvodnimi sredstvi

⁴ XI. amandma.

⁵ Kljub različnim razlagam temeljnih značilnosti socialističnega samoupravnega družbenega sistema, lahko gornje opredelimo kot temeljne. Podrobneje glej te opredelitve in dileme v Žarković, D. s. 84 do 102 in Grličkov, a., s. 104—107.

bomo res lahko govorili šele v trenutku, ko bo dosežen večji delež privatne in tuje lastnine proizvodnih sredstev, oz. bo ta oblika postala pretežna oblika lastnine v našem gospodarstvu. Vendar pa lahko ugotovimo, da se družbena lastnina spreminja v privatno oz. lastnino tujih pravnih in fizičnih oseb hitreje kot bi pričakovali, saj se je ta proces začel še preden je bil sprejet Zakon o prometu družbenega kapitala — po drugi strani pa delež 51 % družbene lastnine ne zagotavlja tudi nadvlade proizvodnih odnosov, povezanih z družbeno lastnino.

2. samoupravljanje v podjetjih s privatno, tujo ali mešano lastnino se zmanjšuje v skladu z vodenjem in upravljanjem v sistemih, ki tako lastnino poznajo; vzporedno pa smo omejili tudi samoupravljanje v podjetjih z družbeno lastnino;⁶

3. dohodek kot motiv gospodarske dejavnosti je nadomestil dobiček; To pa je tretja sprememba v značilnostih socialističnega družbenoekonomskega sistema, ki ga spreminja v »našega«. Ob večanju deleža privatne in tuje lastnine bo postajal ta »naš« sistem (med dosedaj znanimi) še najbolj podoben kapitalističnemu družbenoekonomskemu sistemu.⁷

2. Razvojni prehod iz socialističnega samoupravnega družbenoekonomskega v nek nov sistem

Vzroke za že uresničene in načrtovane spremembe lahko iščemo predvsem v neučinkovitosti⁸ veljavnega sistema, ki se tudi kot posledica stalnih sprememb v njem ni povečevala, temveč se je njegova učinkovitost prej zmanjševala. To je nesporno dejstvo. Vendar pa s samo neučinkovitostjo gospodarskega sistema — posebno ker že dolgo traja — ne moremo odgovoriti na vprašanje, zakaj je prišlo do teh sprememb zdaj, na tak način (tj. s spremembo družbenoekonomskega sistema) in hkrati z napovedanimi spremembami v političnem življenju. Prav zato ob razčlenjevanju možnosti za način prehoda iz

⁶ Več o problemu samoupravljanja v povezavi s spremembami v našem sistemu glej v Županov J., s. 1387—1399.

⁷ Temeljne značilnosti kapitalističnega družbenoekonomskega sistema v primerjavi s socialističnim glej v Rakočević, Ž., s. 58—74.

⁸ Glej o posledicah neučinkovitosti v Pečar J., Strukturalna viktimiteta, s. 218, o eroziji družbene lastnine v Žarkovič D., s. 766—767, Stojanović S., s. 485—489, Medvedović L., s. 547.

enega v drugi družbenoekonomski sistem, ne moremo mimo dejstva, da prihaja vzporedno s spremembami družbenoekonomskega sistema pri nas tudi do političnih sprememb.

Čeprav je v zadnjem času slišati vedno več priseganj na učinkovitost ne glede na obliko gospodarjenja in ne glede na obliko lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi, ne smemo zanemariti vrste problemov, ki nastanejo zaradi prehajanja enega družbenoekonomskega sistema v drugega. Predvsem ne v primeru, ko pomeni hkrati spremembo oblike lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi oz. spremembo lastnika le-teh. Ta sprememba namreč nujno povzroči spremembe v vrstah upravljalcev oz. lastnikov proizvodjalnih sredstev na eni strani in izvajalcev na drugi strani, to pa pomeni spremenjeno sestavo družbe, spremenjene proizvodjalne odnose, predvsem pa spremembe v razporeditvi moči v določeni družbi — s tem pa tudi problem urejanja nepravilnosti »za nazaj«.

Prav bojazen oblasti pred odgovornostjo za represijo, korupcijo in druge podobne pojave v preteklosti je poleg želje po oblasti nekaterih⁹ glavni razlog, da do temeljitejših sprememb, kljub krizi v kateri je bila naša družba, ni prišlo že v preteklem desetletju. Po mnenju Stojanovića tudi »obremenjenost mlajših, ki vstopajo v vrste »oblasti« danes, ni nič manjša, saj so na tak ali drugačen način sodelovali pri zaustavljanju reformnih procesov v tem obdobju.«¹⁰

In če se ni nič spremenilo: zakaj je oblast tista, ki te spremembe spodbuja, in to na način, s katerim bi po pravilu morala izgubljati vpliv nad upravljanjem in nadzor nad delovanjem gospodarstva, po drugi strani pa tudi vpliv v politiki. S tem pa bo izgubila vse zaradi česar je — oblast. Prav navedenemu spreminjanju pa smo — kot kaže analiza političnih in gospodarskih sprememb pri nas — priča v tem trenutku — in kot se zdi, po razvojni poti.

Da bi lahko pojasnili posamezne spremembe, ocenili njihove dolgoročne posledice in ocenili verjetnost postopnega prehoda v nov družbenoekonomski sistem, moramo poiskati motive, ki so vodili predstavnike »oblasti« oz. »skupine z močjo«¹¹ k oblikovanju predlogov za takšne spremembe gospodarskega in političnega sistema v tem trenutku.

⁹ Stojanović, S., s. 489.

¹⁰ Stojanović, S., s. 489 in 490.

¹¹ Gibbons, D., 174.

Motivi za spremembo družbenoekonomskega sistema

Kot možni motivi za tako korenite spremembe družbenoekonomskega sistema se nam kaže tudi prisila, ki je lahko zunanja ali notranja.

Kot temeljni element notranje prisile bi lahko opredelili **globoko družbeno, gospodarsko in politično krizo**, ki se je v zadnjih letih še stopnjevala in izražala tudi v hiperinflaciji. Vendar pa je hiperinflacija po mnenju ekonomistov v veliki meri posledica številnih, tudi neustreznih sprememb v gospodarskem sistemu, ne pa vzrok za spremembe. Tudi zato, ker so marsikdaj predvsem formalne spremembe v kratkih rokih, tako gospodarstvo kot tudi družbo kot celoto, usmerile k samemu sebi, namesto k učinkovitejšemu gospodarjenju. In dalje. Kriza ni bila v zadnjih dveh letih nič globlja kot pred tem. Čeprav je res, da je bilo nujno slej ko prej začeti iskati pot iz nje, to ne pojasnjuje korenitosti sprememb, saj v zadnjih dveh desetletjih niso bili sprejeti številni predlogi, ki bi pomenili izhod iz krize in rešitev problema učinkovitosti gospodarjenja (npr. predlogi o določitvi minimalne cene družbenega kapitala, dobička kot motiva gospodarjenja, ipd.) samo zato, ker bi bilo to po mnenju nekaterih, v nasprotju z nekaterimi (pa ne temeljnimi) premisami socialističnega samoupravnega družbenoekonomskega sistema. Zato lahko s krizo kot možnim motivom sprememb pojasnimo le čas, v katerem je prišlo do sprememb — saj je do njih moralo priti, ne pa tudi vrste sprememb.

Druga možna oblika notranje prisile je dejstvo, da so stalne spremembe v družbenoekonomskem sistemu v obliki pogostih reform in stalnega spreminjanja zakonodaje povzročile, da subjekti, na vedenje katerih je država s posameznimi predpisi poskušala vplivati, na te spremembe niso reagirali ali pa so to storili drugače kot je bilo pričakovati in delovali tudi po spremembah v skladu z lastnimi usmeritvami, po liniji najmanjšega odpora. Tako so postale same spremembe zakonov, predvsem pa rast števila predpisov in hitrost njihovega spreminjanja, posledica naraščajočih pričakovanj posameznikov in družbe kot celote o tem, kaj je oblast dolžna narediti za povečanje uspešnosti delovanja narešga družbenoekonomskega sistema, po drugi strani pa ta pričakovanja rastejo hkrati s številom sprememb v veljavnih in novih predpisih;¹²

¹² Frank N., Lombness M., s. 21.

Oblast je bila zaradi vse večje krize na eni strani in pričakovanj na drugi, prisiljena stalno predlagati nove zakone in spremembe pravkar sprejetih, ker ji druga stran — gospodarstvo in posamezniki, pri njihovi realizaciji ni pomagala. **Korenitost sprememb je pravzaprav posledica te pasivnosti partnerjev v reformi in poskus njihove pridobitve za reformo.** Prav gotovo je to možen motiv, vendar pa ne pojasnjuje pripravljenosti za prepustitev moči in oblasti neki novi skupini, ki se bo oblikovala v procesih teh sprememb.

Zunanjo prisilo bi lahko opredelili kot možni motiv za spremembe, posebej še v povezavi s krizo kot motivom sprememb, saj je bilo načrtovane spremembe, posebej pa ustavitve inflacije, mogoče doseči le z zunanjo, predvsem finančno pomočjo. Ob ugotovitvi, da je hiperinflacija tudi ali predvsem posledica navedenih sprememb, pa ta motiv izgublja svojo moč. Posebej še, ker je bil v času do začetka sprememb v Vzhodni Evropi, pogajalski položaj Jugoslavije neprijemno ugodnejši kot je danes. Zato je verjetno, da je pritisk na spremembo družbenogospodarskega in političnega sistema kot predpogoja za pridobitev pomoči in enakopravno vključitev v svetovne gospodarske tokove, v zadnjem obdobju narasel, vendar pa ga v trenutku sprejemanja usmeritev za tako korenite spremembe prav gotovo še ni bilo in ne more biti opravičilo za njihovo izpeljavo.

Tudi **dozorelost razmer v socialistični Evropi** in spoznanje, da lahko edino prilagajanje **spremenjenim razmeram** omogoči vladajoči skupini, da ostane na oblasti, bi v primeru, da bi s spremembami začeli kasneje, lahko bil motiv in pojasnilo navedenih sprememb. Vendar pa v času, ko so bile izpeljane, teh procesov še ni bilo mogoče napovedati.

Pridobitev večje moči kot motiv sprememb

Sama neučinkovitost obstoječega družbenoekonomskega sistema in možni motivi, ki smo jih analizirali, nam torej ne dajejo zadovoljivih, celovitih odgovorov na vprašanje, **zakaj se je skupina na oblasti, skupina z močjo, v danem trenutku pripravljena prostovoljno, na lastno pobudo odpovedati, moči in prednostim, ki jih ta moč daje.** Seveda je možen odgovor, da se pobudniki sprememb pravzaprav ne zavedajo dejstva, da vodijo spremembe, ki so jih sami po-

vzročili, v menjavo sistema, kar bo povzročilo prerazporeditev moči v družbi in s tem prerazporeditev v vrstah, ki odločajo. Ob naši ugotovitvi, da spremembe vodijo v kapitalistični družbenoekonomski sistem, pa je potrebno ugotoviti, da skupino z močjo v takem sistemu tvorijo **lastniki, nadzorniki in upravljalci produkcijskih sredstev**.¹³ To pa pomeni, da se skupina, ki ima v našem sistemu v danem trenutku moč, tej moči samoiniciativno odreka. Ob tem je mogoče:

— da se pobudniki sprememb ne zavedajo, kam te vodijo,

— da se svoji moči — tako v smislu nadzora nad družbenim premoženjem kot tudi v političnem smislu »zaradi širših družbenih interesov« prostovoljno odrekajo,

— da nameravajo svojo moč ohraniti, vendar v drugačni obliki in na drug način,

— da so pri preprečevanju negativnih pojavov, ki spremljajo spremembe v družbenoekonomskem sistemu, nemočni.

Ce prva možnost ustreza dejanskemu stanju moramo zaključiti, da neznaje ne more biti opravičilo za možne negativne posledice ukrepov, ki jih to neznanje povzroča, in ki jih bomo razčlenili v nadaljevanju.

Druga možnost je kompleksnejša in zahteva natančnejšo analizo. Čeprav raziskave kažejo, da so prav neustrezen nivo in struktura posameznega družbenoekonomskega sistema vodili v njegovo spreminjanje,¹⁴ pa bi se prvič v zgodovini zgodilo, da bi vodilne skupine same vodile to spremembo. Če torej zanemarimo širši družbeni interes kot nerealni motiv sprememb, se nam kot druge možnosti kažejo na eni strani želja po zmanjšanju krivde za neustrezno vodenje v preteklosti, s tem da to krivdo obstoječe vodstvo priznava,¹⁵ po drugi strani pa, ko gledamo na možne motive sprememb, skozi prizmo povezanosti političnih in gospodarskih sprememb, kaže na dvoje:

1. samo članstvo v določeni stranki ali zvezi, ali pa njihov obstoj sam po sebi, v spremenjenem družbenoekonomskem sistemu ne prinaša več moči, temveč bodo to moč imeli lastniki, managerji in nadzorniki proizvodnih sredstev,

2. dosedanji družbenoekonomski sistem kljub privilegijem, ki jih je imela skupina z močjo,

skupina na oblasti,¹⁶ ob nizki učinkovitosti in slabih rezultatih, le-tej ni prinašal dovolj prednosti — zato takšne spremembe v družbenoekonomskem sistemu.

Navedena motiva, ki sta pravzaprav en sam, lahko odgovorita na postavljeno vprašanje, zakaj spremembe v družbenoekonomskem sistemu zdaj in sočasno s spremembami v političnem sistemu. V veliki meri pojasnita tudi marsikatero nelogične ukrepe in nedejavnost, ki jih ekonomisti, pravniki in sociologi ne znajo strokovno razložiti, predvsem pa edina od navedenih možnih motivov zadovoljivo odgovorita na vprašanje, ali bo res prvič v zgodovini prav v Jugoslaviji skupina na oblasti, skupina z močjo, sama prepustila to oblast in moč drugi skupini.

Teza je, da je ob številnih danih okoliščinah, ki v nekem smislu lahko pomenijo prisilo k spremembi družbenoekonomskega sistema pri nas, eden od možnih razlogov takih sprememb želja po pridobitvi večje moči s pridobitvijo lastnine nad proizvodnimi sredstvi ali vsaj vodenje take politike, ki bi sedanji skupini z močjo zagotovila podporo tistih skupin, ki bi jim te spremembe omogočile povečanje vpliva.

Razdelitev družbene lastnine kot metoda večanja moči

Ustavne spremembe, kasneje pa Zakon o podjetjih, so sicer prinesli večje možnosti pri razširjanju privatne in drugih oblik lastnine, vendar pa so izhajali iz domneve, da bo privatna lastnina proizvodnih sredstev nastajala postopoma, na podlagi aktiviranja prihrankov prebivalstva in akumulacije v tako ustanovljenih privatnih podjetjih. Kljub temu, da obstoječa zakonodaja ni dajala možnosti za spreminjanje obstoječih družbenih podjetij v privatna ali mešana¹⁷ in tako ni omogočala prehajanja družbene v privatno ali mešano lastnino pa je do take transformacije prihajalo ali pa se že nenadzorovano pripravljalo. Naj naštejemo nekaj primerov:

1. Ustanavljanje mešanih podjetij s podcenjenim deležem naših podjetij v mešanem podjetju; Naša podjetja oz. njihova vodstva so se prvič po vojni srečala s problemom določanja vrednosti podjetja, ki je pri določitvi deleža tujega partnerja, v ustanovljenem mešanem podjetju bi-

¹³ Michalowski J. in Bohlande E., povzeto po D. C. Gibbons, s. 174.

¹⁴ »Nekaj je gnilega v Angliji,« pravi Marx K. Glej Milutinovič M., s. 151.

¹⁵ Nerealno. Glej že citirano Stojanović.

¹⁶ Pri tem je nosilec te moči — partija, država, vlada — pravzaprav nebitven.

¹⁷ Izjava dr. R. Bohinca ob predstavitvi knjige »Delniška družba« na radiu.

stvena. Ob nestrokovnih izjavah tako vodstev podjetij kot predstavnikov političnih struktur, da je bolje, da naša podjetja damo tujcem kot pa da delajo z izgubo, prihajajo k nam poslovneži v prepričanju, da bodo pri nas dobili proizvodna sredstva (tudi delovno silo) ceneje kot doma. Tako prihaja do hudih pritiskov na vodstva podjetij za znižanje vrednosti proizvodnih sredstev, ki predstavljajo ocenjeni delež našega v mešanem podjetju, tako da so že te vrednosti podcenjene, sploh pa ni poskusov, da bi poleg obratnih in osnovnih sredstev ocenili tudi druge elemente (poslovne partnerje, razvito prodajno in nabavno mrežo, sposobnost delovne sile...) ki v razvitih gospodarstvih predstavljajo sestavni del vrednosti podjetja. Ob velikem zanimanju za skupna podjetja se nam lahko zgodi, da bomo v nekaj letih ugotovili, da je ob enaki — ne pa ob pričakovani večji — vrednosti proizvodnih sredstev, enaki učinkovitosti le-teh in enakem družbenem proizvodu, delež družbene lastnine padel. To pa pomeni, da bo tujec pridobil 50% delež ne da bo moral vložiti kapital v ustrezni višini.

2. Ustanavljanje podjetij z mešano lastnino — privatno in družbeno lastnino. Problem je ob podcenjeni vrednosti deleža družbenega podjetja enak kot v prejšnjem primeru.

3. Ustanovitev privatnega podjetja v prostorih in s proizvodnimi sredstvi družbenega podjetja ter prevzem dela in partnerjev prejšnjega družbenega podjetja brez kakršnegakoli nadomestila.

4. Ustanovitev lastnega podjetja (prijava popoldanske obrti, registracija na ženo ali drugo sorodstvo), pri čemer se delo za to podjetje opravlja:

- med delovnim časom,
- s proizvodnimi sredstvi, ki so družbena last,
- za družbeno podjetje, v katerem je lastnik zaposlen,

— za poslovne partnerje podjetja, kjer je lastnik privatnega podjetja zaposlen, pri čemer lahko opravlja za partnerja tudi delo, ki bi ga lahko opravljal to družbeno podjetje.

5. Vodstva podjetij postajajo družabniki podjetij z odstopitvijo dela osebnega dohodka (v nekem primeru je bilo to 4 %).¹⁸

6. Člani vodstev podjetij postajajo člani upravnih odborov različnih družbenih podjetij ob pri-

mernem nadomestilu, pri čemer velikokrat ne obvladujejo niti podjetja, v katerem so primarno zaposleni.

7. Prihaja do predlogov prodaje podjetij delavcem, ki so v njih zaposleni; Predlogi temeljijo na vzorcu podobnih podjetij v razvitih — kapitalističnih gospodarstvih, kjer lahko delavci postanejo lastniki podjetij. Pri tem pa ob naših predlogih pozabljamo, da v teh državah delavci podjetja kupijo — če seveda imajo denar — pri nas pa razmišljamo o različnih oblikah dolgoročnega kreditiranja take prodaje. Ob zaostritvah na področju osebnih dohodkov tudi ni pričakovati, da bi neposredni proizvajalci lahko prihranili večji del osebnega dohodka za nakup podjetja v katerem so zaposleni, temveč kakršnakoli prodaja zahteva neko obliko razdelitve — tudi na podlagi podcenjene vrednosti podjetja.

8. Prihaja do predlogov, da bi stanovalcem omogočili nakup stanovanja pod podobnimi pogoji kot za nakup podjetij.

9. Predlogi vlade, naj se namesto trinajste plače izplačajo delavcem dobički podjetij v obliki delnic, izplačljivih v drugi polovici letošnjega leta, pri tem pa je nadzor nad izkazovanjem in izračunavanjem tega dobička pomanjkljiv.

10. Zadružno lastnino naj bi razdelili med kmete, vrnil naj bi jo bivšim lastnikom.

11. Tudi stečaj postaja metoda slabitve družbenega premoženja.

V preteklosti je bilo družbeno varstvo skozi honorarne prisilne upravitelje, danes pa je stečajni postopek skozi imenovane stečajne upravitelje metoda prikrivanja nepravilnosti, ki so podjetje pripeljale na organizacijo poslovanja v veliko manjšem obsegu ali v stečaj. Podjetje pred stečajem prodaja svoje premoženje pod krinko »reševanja podjetja«. V tej razprodaji so prodani stroji, zaloge surovin, polizdelkov in izdelkov pod realno ceno podjetju, ki dejansko pripada vodstvu, ki to razprodajo opravlja, ali pa proti določeni nagradi prijatelju ali tretji osebi. Primeren stečajni upravitelj prikriva v predstečajnem postopku izpeljano razprodajo družbenega premoženja. V izpeljanem stečajnem postopku pa upniki podjetja dobijo povrnjen le manjši delež svojih terjatev iz stečajne mase, saj je lastnina podjetja že zmanjšana zaradi predhodnih prodaj.

¹⁸ Zakon o podjetjih, predlog zakona o delavnih razmerjih in predlogi kolektivnih pogodb predvidevajo, da so osebni dohodki vodstev podjetij neomejeni z razmerji med najnižjim in najvišjim osebnim

dohodkom kot do sedaj. Vodstva imajo tudi pravico, da dohodke določajo sama, zato so ti odstotki osebnih dohodkov, namenjenih za pridobitev družabništva, samo simbolični.

Ugovor, da v navedenih primerih ne gre za spreminjanje družbene lastnine v privatno, ne držijo kritike. Res je, da se družbena lastnina ni avtomatično spremenila v privatno. Res pa je, da je zaradi podcenjenosti razvojenila. Namesto, da bi privatna in mešana lastnina pomenili dodatne proizvodne možnosti, pa se sorazmerno s povečano vrednostjo privatne in drugih oblik lastnine ne veča vrednost vseh oblik lastnin skupaj z družbeno. To pa pomeni, da se ne le manjša delež družbene lastnine, temveč se manjša tudi njena absolutna vrednost, kar pa je nesprejemljivo. V tem smislu tudi Zakon o prometu družbenega kapitala ne varuje danega obsega družbene lastnine.

S tem prehodom pa se odpirajo problemi, ki jih ne moremo odložiti s trditvijo, da v našem družbenoekonomskem sistemu ne bo prišlo do bistvenih vsebinskih sprememb, dokler bo zagotovljena pretežno družbena lastnina nad proizvodnimi sredstvi in s tem proizvodjalni odnosi, ki jih narekuje, posebej še, ker kot smo videli, dejansko ni varovala, ki bi to pretežnost zagotavljala.

Problemi, ki so v danem trenutku že pereči, so:

— način spreminjanja družbene lastnine v neko drugo obliko lastnine,

— problem razprodaje družbenega premoženja,

— problem delitve družbenega premoženja, vprašanje kriterijev in zagotavljanje enakih možnosti v taki delitvi. Problem je neprimerno hujši kot nacionalizacija privatne lastnine.

Že v povezavi s primeri transformacije, navedenimi v točkah 6—9, se pojavlja dilema ali nameravane delitve ne bodo potekale po ključih:

— kdor je imel prej (pred nacionalizacijo ali prisilno oddajo in združitvijo) naj dobi sedaj; (kmetje nacionalizirano zemljo),

— kdor ima kaj družbenega naj to obdrži kot privatno lastnino (npr. stanovanje: kdor ga nima naj varčuje in plačuje za kredit 18—24 % obresti,

— kdor je zaposlen bo dobil delnice podjetja, kjer je zaposlen, pri čemer prav gotovo ni vseeno, kje je kdo zaposlen (nekdo lahko dobi veliko drugi malo, tretji nič), ali pa sploh ni zaposlen in te možnosti tudi ne bo dobil.

Čeprav so te dileme delitve velike, pa še zdaleč niso tako velike kot posledice delitve, ki se nenadzorovano že opravlja (ostali primeri). Čeprav so prisvajanja ali zlorabe družbene lastnine v navedenih smereh možne na različnih ravneh

(od delavca do vodstva), pretežni del prikazanih oblik prenosa družbene v privatno lastnino vendarle poteka na nivojih vodstev podjetij, intelektualcev, s sodelovanjem ali vednostjo krajevnih in drugih oblasti. Čeprav vemo, da do tega prihaja, resnejših opozoril za preprečitev teh pojavov ni. Zdi se celo, da jih z odpuščanjem reševanja problemov še spodbujamo.¹⁹ Prav zato pa je tudi družbeno nevarnejši.

4. Zakon o prodaji družbenega premoženja je neustrezen in prihaja nepozno

Tudi Zakon o prodaji družbenega premoženja navedenih problemov ne rešuje, temveč jih celo stopnjuje. Na eni strani je omogočil procese, ki že potekajo: tj. spreminjanje družbene lastnine v neko drugo, po drugi strani pa vrste nastalih problemov sploh ni poskušal rešiti. Da bi zavaroval dan obseg družbenega premoženja (ki je že manjši), je zakonodajalec predvidel, da gredo sredstva od prodaje podjetij oz. njihovih delov v razvojni sklad republike. Preko tega sklada, organiziranega kot javno podjetje, bi se z novimi investicijami obstoječ sklad družbene lastnine ohranjal. Ob tem pa je zakonodajalec pozabil:

1. da je do spreminjanja družbene v privatno lastnino že prišlo mimo tega sklada,

2. da bo tako tudi v bodoče, saj zakon že uveljavljenih oblik transformacije ne poskušal preprečevati,

3. da zaradi prenosa sredstev od prodaje podjetij v republiški sklad:

— pozabljam o eno temeljnih podjetniških ciljev prodaje ali nakupa podjetja ali posameznih njegovih delov, tj. pridobitev sredstev za hitrejši razvoj »zdravega dela podjetja« ali za začetek neke nove proizvodnje. Da bi tudi naša podjetja oz. njihovi managerji lahko s prodajo podjetja to dosegli, bi morala sredstva, pridobljena s prodajo dela podjetja, povečevati poslovni sklad tega podjetja. Tudi na ta način bi se obseg družbenega premoženja ohranila;

— zmanjšujemo interes prodajalca (vodstva podjetja oz. delavskega sveta) za doseganje maksimalne možne cene pri prodaji podjetja ali njegovega dela. Ob močnih posamičnih interesih, ko so prodajalci — vodstvo, delavci — hkrati tudi kupci, pa s takim določilom še dodatno spodbujamo že začete procese razprodaje oz. razvrednotenja družbenega premoženja;

¹⁹ Kljub opozorilom ostaja npr. ustanovitveni delež za podjetje nesorazmerno majhen.

— prodaja podjetja ali njegovega dela za podjetje — prodajalca, ni zanimiva, saj lahko s prodajo posameznih delov podjetja — osnovnih in obratnih sredstev, povečuje svoj poslovni sklad, čeprav prodaja podjetja neki fizični ali pravni, tuji ali domači osebi. Tega pa mu prodaja dela ali podjetja kot celote ne omogoča, čeprav je praviloma vrednost podjetja bistveno večja, kot je vsota vrednosti posameznih delov. To pa pomeni, da zakon o prodaji družbenega premoženja, ob podjetniškem obnašanju njegovih upravljalcev, vodi v prodajo družbenega premoženja pod ceno;

— tudi v primeru prodaje celega podjetja, ko dejansko nimamo poslovnega sklada, kamor bi lahko usmerili s tem pridobljena sredstva, je pričakovati, da bodo — ob nepravilnostih, do katerih že prihaja — zaposleni oz. njihovo vodstvo poskrbeli, da bo pretežni del sredstev tega podjetja razprodan še predno bo prodajan z namenom, da bi usmerili ta sredstva v poslovni sklad. Ta del kupnine z vidika ohranjanja družbenega premoženja, ne bo bistven.

Na ta način pa prihaja pri nas do korenitih razvojnih sprememb družbenoekonomskega sistema. Temeljne spremembe spodbuja skupina z močjo, skupina na oblasti, čeprav se zdi, da izvajane spremembe pomenijo spremembe prav v teh vrstah. Vendar pa do prerazporeditve moči ne bo prišlo. Predstavniki skupine z močjo, katere moč je temeljila predvsem na politični moči, čeprav so bili dejanski lastniki, upravljalci in nadzorniki proizvodnih sredstev bodo ostali isti, le da bo pravico do upravljanja z proizvodnimi sredstvi in nadzora nad njimi, ki je temeljila na politični moči, nadomestila moč, ki jo daje lastnina nad proizvodnimi sredstvi.

5. In v čem je škodljivost teh pojavov?

Prvi problem je prav gotovo ta, da do prerazporeditve skupnega premoženja prihaja:

- ne da bi si večina tega sploh zavedala,
- da bi večina na to prerazporeditev lahko vplivala ali o njej odločala,
- brez nekih objektivnih meril prerazporeditve.

Če je naveden problem sporen predvsem z etičnega vidika — čeprav s finančnimi posledicami za vsakega posameznika, pa je drugi sporen s celotnega družbenega vidika.

Ob transformaciji družbene lastnine proizvodnih sredstev se vrednost razpoložljivih proiz-

vajalnih sredstev družbe ne povečuje temveč celo zmanjšuje. Povečanje deleža privatne in tuje lastnine namreč ne temelji na vlaganjih tujih ali domačih pravnih ali fizičnih oseb, temveč na podcenitvi deleža družbene lastnine in precenitvi prispevkov novih lastnikov (tujih ali domačih pravnih in fizičnih oseb). Navedeno pa na eni strani pomeni dejansko krajo družbene lastnine, po drugi strani pa manjši ali enak sklad proizvodnih sredstev naše družbe kot celote (ne glede na lastnino), s tem pa manjše ali enake možnosti proizvodnje v prihodnosti.

Prav zadnje pa lahko onemogoči postopni prehod iz enega družbenoekonomskega sistema v drugega: če bi namreč spremenjen sistem zagotavljal večji obseg proizvodnih sredstev, večje proizvodne možnosti in s tem možnosti višje ravni življenja, bi bila večina morda to prerazporeditev — čeprav v njej oškodovana — pripravljena sprejeti. Če pa tudi po spremembi lastnine učinkovitost sistema ne bo boljša, je pričakovati ponovne spremembe družbenoekonomskega sistema, ki lahko še dodatno oslabijo že tako šibko gospodarstvo.

Ne glede na učinkovitost sistema po razporeditvi pa ostaja način prehoda v nov družbenoekonomski sistem sporen, zato bi ga morali, če ga želimo postopno pripeljati na višji nivo, ustrezno usmeriti in škodljive pojave preprečiti.

6. Kdo in kako naj varuje družbeno lastnino?

V prvi vrsti bi to moral biti titular (sedanji in novi) družbene lastnine.²⁰ Vendar pa smo ga, prav v trenutku, ko je njegova vloga postala najpomembnejša, začeli iskati in trditi, da je prav dejstvo, da ga nimamo, in pa pomanjkljiva opredelitev družbene lastnine, glavni krivec za zlom socialističnega samoupravnega sistema, čeprav bi morali lastninske odnose iskati tam, kjer dejansko so, to je v upravljanju.²¹ Ker pa so prav upravljalci storilci dejanj zoper družbeno lastnino in v okviru le-teh zlasti pripadniki vodilnih in vodstvenih skupin v podjetjih in izven njih, saj izrabljajo predvsem svoje znanje, moč, politik, usposobljenost in ugled za pridobivanje prednosti — v danem primeru predvsem iz koristljubnih namenov,²² bi morala njihovo vlogo

²⁰ Intervju z A. Popovič, republiško pravobranilko samoupravljanja, Delo 20. 1. 1990; Sobotna priloga, s. 21.

²¹ Berden, A., s. 116.

²² Pečar, J.: Formalno nadzorstvo, s. 280.

varuha družbene lastnine prevzeti država oz. njeni organi. Saj se je tudi v preteklosti (samo)-upravljalo tam, ker je to dovoljevala država in s sredstvi, ki jih je pustila država.²³

Prav zato mora država oz. njeni organi v najširšem smislu, v prvi vrsti prenehati iskati titularja družbene lastnine in opozoriti na nevarnost teh pojavov za družbo kot celoto, ne pa prenašati odgovornost za posledice na nekoga, za katerega trdi, da ga ni. Dolžna je opozoriti, da v našem gospodarstvu prihaja ne le do posamičnih — temveč do množičnih napadov na družbeno lastnino, ki po svoji škodljivosti presegajo vrsto do sedaj znanih. Zato mora navedena dejanja označiti kot protiustavna, kazniva, nemoralna in neetična, kar tudi so, in na ta način na eni strani spodbuditi organe formalnega nadzorstva pri odkrivanju in preprečevanju teh deviacij, po drugi strani pa opozoriti možne udeležence neformalnega nadzorstva na nevarnost teh pojavov za posameznika in družbo kot celoto, da bi lahko zaživela tudi notranje in samoupravno nadzorstvo.

V tem trenutku namreč organi formalnega nadzorstva predvsem opazujejo navedene pojave v okviru pozitivnih sprememb v gospodarskem in družbenem življenju, ki jih oblast spodbuja, družba kot celota pa podpira. Storilci, ki si privajajo družbeno lastnino pa izrabljajo njihovo negotovost za »malopridna dejanja, ki jih javno mnenje še ni zaznamovalo kot takšno, čeprav so v očeh zakona krivi«.²⁴

V podobni vlogi je tudi notranja kontrola v podjetju in samoupravljalci, ki so tudi zaradi neinformiranosti in nepoznavanja posledic takih dejanj, predvsem pa zaradi pričakovanja pozitivnih premikov tudi zase (večja učinkovitost gospodarjenja in s tem boljši osebni dohodki), zaradi zavestnega ali posrednega sodelovanja v teh primerih ali pa zaradi sodelovanja v drugih oblikah prilaščanja družbene lastnine, pa tudi zaradi vse večje nevarnosti, da bi izgubili delovno mesto, nezainteresirani za njihovo odkrivanje.

Vendar pa je prav gospodarjenje z vidika možnosti nadzorovanja velik problem. Zato imajo povsod v svetu relativno malo uspehov pri nadzoru gospodarskih procesov in deviantov v njem. Vodilnim silam v družbi pa tudi nam je lahko jasno, da bitke ne moremo dobiti s policijo in pravosodnimi organi, temveč predvsem z infor-

miranjem in izgradnjo moralnih, etičnih norm v gospodarstvu ter »kaznovanjem« kršilcev teh norm, kakor iz njihove uveljavitve izhaja. Tu pa mora poiskati svoje mesto gospodarska zbornica, razna strokovna in stanovska združenja.

Zaključek

Nova zakonodaja, predvsem pa Zakon o podjetjih, je prinesel v poslovni svet, ki je bil do njegove uveljavitve vpet v toge normative okvire, bistvene sprostitev. Ambicioznim in iniciativnim strokovnjakom odpira možnost, da na lasten račun in z lastnim tveganjem, neposredno tržijo svoje znanje in izkušnje ter se skladno s svojimi interesi povezujejo ter kombinirajo svoje možnosti s partnerji za doseganje boljših poslovnih učinkov. V takih primerih pa se postavi vprašanje razmejitve med osebnim vložkom in vložkom, ki je vzet v podjetju, najsibo v tehnologiji, poslovnih partnerjih ali v drugih oblikah. Problem se še razširi, če novi podjetniki ostajajo še naprej zaposleni v podjetju, pogosto na ključnih delovnih mestih.

Nova gospodarska zakonodaja je sprožila vrsto nujnih in pozitivnih procesov, ki izenačujejo pogoje gospodarjenja pri nas s pogoji v razvitih tržnih državah. Vendar pa je velika in hitra deregulacija gospodarstva pomenila neke vrste prevrat, po katerem ostaja tudi mnogo prostora, v katerem pravila igre niso postavljena. Mnogo teh praznin bo odpravljenih z dopolnjevanjem veljavne zakonodaje — vsekakor pa jih država v celoti ne more odpraviti. Veliko tudi ekonomskih vprašanj ima namreč bolj (ali celo samo) etično kot administrativno vsebino. Države z urejenim tržnim gospodarstvom urejajo to problematiko z dobrimi poslovnimi običaji, uzanci in strokovnih združenj, stanovskimi kodeksi in podobno s ciljem, da bi razčistili in razmejili interese posameznika in podjetja. Čeprav je res, da mnogo tega pozna tudi naša praksa, je vseeno težko verjeti, da tisto, kar je zadostovalo v nekaterih togih in specifičnih razmerah, ustreza in je dovolj tudi v novih pogojih. **Določene moralne norme in obveznosti so bistveni del tržnega sistema in ena od podlag zdravega razvoja gospodarstva.** Zato jih je potrebno razvijati in držati na primerni ravni.

Zavedati se moramo, da lahko v razmerah, ko še vedno prevladuje družbeno lastnina, tovrstna prizadevanja pripeljejo do čezmerne zaščite velikih podjetij ali zavirajo potrebna pri-

²³ Berden, A., s. 116.

²⁴ Ross, E. A., s. 30.

zadevanja posameznikov. Zato sta potrebni velika modrost in prava mera, da bi zagotavljali ustvarjalno ravnotežje med interesom in pravico posameznika in podjetja, posebej že v razmerah brez tržne kontinuitete, ki bi stvari že postavila na pravo mesto ter brez izbirnih mehanizmov.

Neobvladovanje področja, ki ga sicer neposredno ne urejajo pravne listine, je pa trdno vezano na pravni red, lahko privede do novih entropičnih pojavov v gospodarstvu, ki bi imeli za posledico počasnejši razvoj kot je objektivno možen v danih razmerah, ali pa celo nazadovanje.

LITERATURA

1. Bavcon, L.: Bo Jugoslavija spet padla na izpitu?: Pravna država ali nasilni primitivizem? Ljubljana, *Naši razgledi* 36/1987/18, s. 509.
2. Berden, A.: **Pravno teoretični pogledi na lastnino**. Samozaložba. Ljubljana 1989. 152 s.
3. Bursik, R.: **2 Social disorganization and theories of crime and delinquency: Problems and Prospects**. Columbus, *Criminology* 26/1988/4, s. 519 do 551.
4. Frank, N., Lombness, M.: **Controlling Corporate Illegality: The regulatory Justice System**. CJ, Cincinnati 1988. 147 s.
5. Gibbons, N. C.: **The Criminological Enterprise**. Prentice-Hall, New Jersey 1979. 226 s.
6. Grličkov, A.: Samoupravni družbenoekonomski sistem. **Ekonomska enciklopedija**. Beograd, Savremena administracija 1984. s. 102—124.
7. **Handbook of Sociology**. Smelser Neil J. Newbury Park, Sage 1988, 824 s.
8. Levi, M.: Crisis? What crisis? Reactions to commercial fraud in United Kingdom. New York, **Contemporary Crises** 11/1987/3, s. 207—221.
9. Medvidovič, L.: Privredni kriminalitet i strukturna inflacija. Zagreb, **Priručnik** 35/1987/6, s. 547 do 557.
10. Milutinović, M.: **Kriminologija**. Savremena administracija, Beograd 1981, 532 s.
11. Pearce, F., Tombs, S.: Corporate crimes. Bhopal: Umion Caride and the hubris of the capitalist technocracy. San Francisco, **Social Justice** 16/1989/2, s. 116—145.
12. Pečar, J.: Strukturalna kriminaliteta, Ljubljana, **Anthropos** 1982/3, s. 214—227.
13. Pečar, J.: **Formalno nadzorstvo**. Delavska enotnost, Ljubljana 1988. 447 s.
14. Rakočević, Ž.: Uporedni ekonomski sistemi. **Ekonomska enciklopedija**. Beograd, Savremena administracija 1984. s. 58—74.
15. Ross, E. A.: The Criminaloid. V Geis in Meier: **White Collar Crime**. The Free Press, New York 1977.
16. Stojanović, S.: Sadašnja jugoslovska kriza i perspektive. Beograd, **Sociologija** 31/1989/2-3, s. 485—500.
17. Žarković, D.: Ustavne promene u funkciji razvoja, Sarajevo, **Pregled** 77/1987/7-8. s. 761—770.
18. Žnidaršič Kranjc, A.: Zaenkrat zmagujejo velika podjetja. **Delo** 31/1989/16, s. 23.
19. Županov, J.: Samoupravni socializem — konec neke utopije. Ljubljana, **Teorija in praksa** 26/1989/11-12, s. 1387—1400.

UDC 33.001.7(497.1)+330.52

Changes in Property Distribution and Power Resulting from the Changes in the Socio-economic system

Alenka Žnidaršič Kranjc, M. A., Research Assistant, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Ljubljana, Yugoslavia

Changes of legislation in the Yugoslav economy have brought significant flexibility to business, which has so far been regulated by rigid norms. This gives ambitious entrepreneurs the possibility to put at their own risk, their knowledge and experience to work. In such cases arises the problem of drawing the line between personal investment, and investments stemming from the company, be it from technology, business partners or from other sources. The problem becomes even more serious if these new entrepreneurs continue to work in the company, preferably in key positions.

The paper presents some possible and actual forms of deviant phenomena such as theft,

embezzlement and other forms of abuse of public property. It explores possible causes of these deviant act and particularly examines what the motives of the government are not to condemn this conduct, but rather, so it seems, encourage it. In order to prevent these economic deviant acts, they should be first labelled as negative and then formal as well as informal control should be exercised over this kind of deviancy. But it would be necessary above all to develop suitable business practices, codes of professional associations, professional codes of conduct and similar.